

УДК 343.98

РЕЦИДИВНА ЗЛОЧИННІСТЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ: ПРИЧИНИ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ

RECURRENT JUVENILE DELINQUENCY: CAUSES AND PREVENTION

Виноградова С.О.,

*здобувач кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

Статтю присвячено аналізу рецидивної злочинності серед неповнолітніх осіб. Розглянуто особливості законодавчого й правозастосовного підходу у сфері рецидиву неповнолітніх злочинців. Досліджено статистичні дані зазначеного різновиду суспільно-небезпечних діянь в Україні, на основі чого надано пропозиції щодо попередження рецидивної злочинності серед неповнолітніх.

Ключові слова: рецидив злочинів, неповнолітні особи, умовне засудження, установи виконання покарань, Кримінальний кодекс України.

Статья посвящена анализу рецидивной преступности среди несовершеннолетних. Рассмотрены особенности законодательного и правоприменительного подхода в сфере рецидива несовершеннолетних преступников. Исследованы статистические данные указанного вида общественно-опасных деяний в Украине, на основе чего даны предложения по предупреждению рецидивной преступности среди несовершеннолетних.

Ключевые слова: рецидив преступлений, несовершеннолетние, условное осуждение, учреждения исполнения наказаний, Уголовный кодекс Украины.

The article is devoted to the analysis of recidivism among juveniles. Describes the features of the legislative and enforcement approach in the field of recidivism for juvenile offenders. Researched statistical data of the specified kind of socially dangerous acts in Ukraine, on the basis of which the proposals for prevention receive of juvenile delinquency.

Key words: recidivism, juvenile, probation, penal institutions, Criminal Code of Ukraine.

Зростання масштабів рецидивної злочинності серед неповнолітніх усе частіше привертає увагу суспільства, оскільки більшість населення (близько 60%) вважають рецидивну злочинність серед неповнолітніх більш небезпечною, ніж «дорослу» злочинність. Згідно з даними Державного департаменту України з питань виконання покарань загальна чисельність засуджених та осіб, узятих під варту, в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах із початку року збільшилась на 1,2%, або на 1 770 осіб, більшість із них – неповнолітні. Змінити асоціальну поведінку молоді в сучасних умовах є перспективою малоімовірною. Рецидивну злочинність молоді спричиняють ті ж об'єктивні причини та процеси, що й загальну злочинність: загальносоціальні, економічні, ідеологічні, соціально-демографічні, управлінські, соціотехнічні, побутові, виховні, правові тощо. Наприклад, економічна нерівність людей у будь-якому суспільстві зумовлює також їх соціальну нерівність.

Це призводить до виникнення негативних явищ, найстрашнішим із яких є злочинність. Інститути соціалізації (сім'я, навчальні заклади, засоби масової інформації) стають переважно дисфункціональними в умовах соціально-економічної й політичної кризи. З огляду на це серед сучасної молоді нерідко пропагуються асоціальні цінності та засоби їх досягнення: усезволеність, досягнення надзвичайного достатку будь-якою ціною, аморальний спосіб життя, вживання наркотиків і спиртних напоїв тощо. Найбільш активні члени молодіжних груп встановлюють власну субкультуру, яка стає атрибутом, «паспортом» цього угруповання. Послаблення впливу традиційних моральних цінностей в умовах глобалізації, низької ефективності механізмів підтримки молодіжних організацій конструктивного спрямування, у яких активність має соціально значущі властивості, призводить до того, що серед молоді формуються групи негативного спрямування, їх нерідко очолюють кримінально активні особи, які неодноразово перебували в місцях позбавлення волі. Щоб почувати себе комфортно, відновити цінність своєї особистості, не почувати себе відірваним, «ізгоем», особи кримінальної спрямованості об'єднуються в спільноти подібних та втягують нестійких молодих людей, розробляють власну ідеологію, модифікуючи існуючі в суспільстві цінності й виробляючи свої. Саме вони сприяють первинному наслідуванню «злочинних» та «тюремних» традицій і звичаїв, формують середовище «першого ступеня обробки» молоді на шляху її входження в злочинний світ.

Цілком імовірно, що особа, яка після перебування в місцях позбавлення волі продовжує дотримуватися норм, звичаїв і традицій тюремного світу, є адаптивною до нього й відповідних практик злочинного способу життя. Водночас за відсутності соціального контролю та підтримки держави й суспільства вона є дезадаптивною щодо поля легітимної культури правослухняної спільноти. Фактично це призводить до того, що завдяки бездіяльності держави та низькій соціальній активності спостерігається збільшення

чисельності молодих засуджених, які перебувають у місцях позбавлення волі, та частки рецидиву злочинів, що вчинюються особами молодого віку.

Таким чином, ізолюваність людини від нормального суспільства об'єктивно призводить до криміногенних наслідків, зокрема до рецидиву злочинів. Недаремно побутують думки, що «рецидив має переважно пенітенціарну природу», «чим раніше людина вчинить злочин, за який її відправляють у місця позбавлення волі, тим імовірніше, що вона знову вчинить злочин» тощо [1]. Із загальної кількості осіб, які щороку засуджуються в Україні до позбавлення волі, більше половини вже відбували покарання.

За таких умов особливий інтерес становлять дослідження, які не лише піднімають питання теоретичного характеру, а й аналізують та узагальнюють передовий дослідницький і практичний досвід щодо протидії злочинності серед неповнолітніх.

Дослідженням проблем рецидивної злочинності займалися Ю. Антонян, В. Батиргареева, І. Гальперін, В. Голіна, І. Даньшин, О. Дроздов, В. Дрьомін, А. Закалюк, А. Зелінський, Н. Пісоцька, В. Пирожков, А. Тузов, І. Туркевич, І. Шмаров, О. Яковлев та інші вчені. Їх роботи присвячено розкриттю як загальних питань, пов'язаних із рецидивом (структурі рецидивної злочинності, методиці дослідження рецидиву, особі злочинця-рецидивіста, видам рецидивних зв'язків тощо), так і питань, що торкалися молодіжної злочинності (переважно неповнолітніх) та її рецидиву. Питання ж щодо причин і попередження злочинності, особливо рецидивної, серед неповнолітніх практично не вивчалось, тому спробуємо проаналізувати фактори, які сприяють скоєнню злочинів, та надати пропозиції щодо попередження рецидивної злочинності серед неповнолітніх.

Відповідно до ст. 34 Кримінального кодексу України рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин [2]. Слід зазначити, що рецидив – це повторність злочинів, пов'язана із засудженням за попередній злочин, тому йому властиві ознаки, характерні також для повторності. Згідно з Кримінальним кодексом України поняття рецидиву пов'язується з повторністю винятково умисних злочинів. Вчинення після скоєння умисного злочину одного чи декількох необережних або, навпаки, вчинення після одного (чи декількох) необережних злочинів нового умисного злочину рецидиву не створюють. Подібні випадки завжди складають сукупність злочинів [2]. Також рецидив має таку лише йому властиву ознаку, що відрізняє його від фактичної повторності, як судимість.

Залежно від характеру й ступеня суспільної небезпеки правопорушень до неповнолітньої особи, яка вчинила таке діяння, законодавством України встановлюється застосування міри покарання, що передбачає цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність.

Позбавлення волі як вид покарання є необхідним і дієвим засобом боротьби зі злочинністю. Водночас воно поєднане з багатьма негативними соціальними

й соціально-психологічними наслідками. Один із них полягає в тому, що процес перевиховання злочинця відбувається в середовищі, яке є глибоко дефектним у педагогічному й моральному аспектах. В. Панкратов, наприклад, зазначає: «Система покарання з випробуванням дозволяє уникнути направлення неповнолітніх правопорушників до виховної колонії. Адже досвід переконує, що з виправної колонії підліток повертається не виправленим. Позбавляючи, наприклад, неповнолітнього підлітка волі на три роки, юристи розуміють, що прирікають його на перебування в гранично негативному середовищі, яке матиме на підлітка сильний негативний вплив, оскільки вирватись із цього середовища неможливо. Він перебуватиме в ньому 24 години на добу» [3]. Такої ж думки дотримується А. Примаченко: «Відомо, що виховує лише справедливе покарання. Водночас у виховній колонії наявні контрасти, коли за скоєння вбивства, зґвалтування підлітки відбувають такий же термін, як і за важкі тілесні ушкодження, крадіжки, грабежі, розбій із проникненням у житло» [4]. З огляду на цей негативний фактор Г. Фільченков стверджує, що для правильного вирішення питання про вибір міри покарання необхідно в найкоротший строк у повному обсязі з'ясувати всі дані про особистість підлітка, відшукати можливість його перевиховання без ізоляції від суспільства [3].

Щорічно місцевими судами застосовуються примусові заходи виховного характеру майже до 3 000 неповнолітніх, причому більшість із них – це діти віком від 11 до 14 років, які скоїли суспільно небезпечні діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності. В органах кримінальної міліції в справах неповнолітніх перебуває на обліку понад 2 000 правопорушників віком до 11 років. Це свідчить про погіршення якісних показників злочинності неповнолітніх, підвищення їх суспільної небезпечності, що обумовлює необхідність пошуку нових підходів щодо протидії суспільному явищу.

Слід зазначити, що в Україні лише близько 20% засуджених за злочини неповнолітніх засуджуються до позбавлення волі (у тому числі з випробувальним терміном). Серед осіб, засуджених умовно або з відстрочкою виконання вироку, 49,5% вчинили новий злочин упродовж іспитового строку, визначеного вироком суду. Із цього приводу досить слушним є визначення Ю. Солопанова, що «для рецидиву злочинів характерна наявність певного зв'язку, спадковості між попереднім і новим злочином» [5, с. 4].

Більшість молодих рецидивістів (49,2%) починають скоювати злочини впродовж першого року після відбуття покарання, 32,6% – від року до двох, 8,4% – від двох до трьох, 4,2% – від трьох до чотирьох, 4,9% – від чотирьох до п'яти, 0,7% – від п'яти до шести років [6].

Основна кількість злочинів, за які засуджують неповнолітніх в Україні, становлять крадіжки (6 802 вироки) і грабежі (1 342 вироки). Чинний Кримінальний кодекс України, крім позбавлення волі за вчинення крадіжки (ст. 185) і грабежу (ст. 186) з некваліфікованим складом без обтяжуючих обставин,

а також позбавлення волі, передбачає покарання у вигляді штрафу, громадських робіт, виправних робіт, арешту до 6 місяців. Крім того, у Кримінальному кодексі України передбачено також можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45), примиренням винного з потерпілим (ст. 46), у зв'язку з передачею на поруки (ст. 47) та у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48).

На жаль, ситуація, у якій опинилася наша держава в цьому напрямі роботи, незважаючи на прийняті заходи (прийнято низку нормативних актів), є дуже складною.

Більше того, варто наголосити, що злочини, які скоюються неповнолітніми, особливо рецидивні, характеризуються більшою зухвалістю, агресивністю, жорстокістю, ніж злочини, вчинені дорослими. Як показує практичний досвід, під час виявлення трупа з багатьма ножовими пораненнями однією з найбільш вірогідних версій може бути така, що злочин скоїли неповнолітні, жінки або психічно хворі особи.

Більшість злочинів (приблизно 80%) вчиняються неповнолітніми за місцем їх проживання або в місцях, де вони проводять свій вільний час (дискотеки, бари, кафе, за місцем навчання).

70% злочинів вчиняються неповнолітніми в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння.

Кожний другий злочин вчиняється в групі. Серед неповнолітніх невелика частка рецидиву злочинів, оскільки друга судимість, як правило, уже має місце за досягнення особою 18-річного віку.

Що стосується статі, то більшість неповнолітніх злочинців – це особи чоловічої статі, хоча злочини скоюють також неповнолітні дівчата спільно з хлопцями. Жіноча злочинність неповнолітніх співвідноситься із чоловічою в пропорції 1:15.

Однією з найбільш активних причин та умов скоєння правопорушень серед підлітків є вживання наркотичних речовин (до 70% протиправних дій скоюється в стані сп'яніння), відповідно, профілактика їх вживання фактично є профілактикою правопорушень.

В Україні склалася дуже гостра наркогенна ситуація. На жаль, поширенню цього негативного явища сприяють об'єктивні умови. Об'єктивно спонукають до вживання наркотичних речовин, по-перше, соціально-психологічні умови (психологічний дискомфорт, свідомий вплив криміногенних структур на підлітків через наркотики тощо); по-друге, сильний пресинг наркогенної обстановки (Україна як транзитна й сировинна база); по-третє, існування широкого кола алкоголізованих сімей, що призводить до генетичних проявів, і далі все більше буде народжуватись дітей із генетичною проалкогольною залежністю. Варто вказати також на низький рівень екологічної культури, що підсилює наркогенний вплив, та те, що наркотизація – це найбільш простий і доступний засіб проведення дозвілля на тлі обмежених можливостей для дітей і молоді [7].

Тому вважаємо, що для профілактики злочинності серед неповнолітніх в Україні, крім наявних служб медичного спрямування (спеціальних наркологічних служб органів охорони здоров'я), необхідно створити служби інформативного, просвітницького, психоло-

го-педагогічного спрямування. Адже лікарняна допомога – це допомога насильницька, яку підлітки не визнають. При цьому доцільною є педагогічна психотерапія, аутотренінг, активні ефективні методики позбавлення підлітків від наркогенної залежності.

Слід зазначити, що в усіх цивілізованих країнах такі служби існують у різних формах. Наприклад, у США – громадські групи спостережень за підлітками й надання їм допомоги. Вони існують на кошти бізнесменів, на які створюються авторські програми, фонди підтримки щодо боротьби з дитячою наркоманією; їх концепція базується на захисті прав людини, дитини. До такої роботи спонукає бізнесменів високий рівень суспільної свідомості. Їхня заслуга полягає в тому, що за останні 20 років на 40% знизився рівень вживання наркогенних речовин.

У Польщі профілактичною роботою займаються спеціальні товариства, які утримуються за рахунок держави й координуються на високому урядовому рівні. Мета цих товариств – соціально-психологічна реабілітація неповнолітніх, зміст є інформаційно-просвітницьким, консультативним [8].

Прояви протиправної поведінки під впливом алкоголю та інших наркогенних речовин у підлітків пов'язуються з психологічними особливостями, притаманними цьому віку. Унаслідок несформованості стійкості психіки підлітки піддаються масовому впливу різноманітних факторів: традиційних і новостворених (унаслідок інформаційного впливу, масового чи групового захоплення, почуття протесту або тиску групи). Алкоголь, як і тютюн, активно впливає на розгальмування моральних якостей підлітка, руйнує його здоров'я, моральні цінності й стосунки. Це призводить до того, що аморальні вчинки, правопорушення та злочини відзначаються жорсткими невмотивованими діями [9].

Важливим загальносоціальним засобом попередження рецидивної злочинності є вдосконалення виховання людини. Це найбільш тривалий і важкий, проте й найбільш надійний засіб попередження рецидивної злочинності, оскільки зникає її база – широка первинна злочинність. Самовиховання, сім'я, школа, навколишнє середовище, колектив, суспільство й держава повинні створити єдину виховну систему. Під час здійснення цього напрямку загальносоціального попе-

редження рецидивної злочинності на ранній стадії соціалізації особи необхідно виконати такі дії: відтворити в Україні єдину виховно-профілактичну систему; забезпечити неповнолітнім і молоді реалізацію конституційного права на виживання й розвиток; змінити принцип виділення матеріальних витрат на розвиток, виховання, охорону здоров'я дітей і підлітків. Спеціально-кримінологічне попередження рецидивної злочинності повинне складатися з двох головних напрямів: кримінологічної профілактики та запобігання й припинення повторних злочинів.

Також варто наголосити, що попередження рецидивної злочинності не можливе без підризу та руйнування кримінальної субкультури, традиції й звичаї якої суперечать принципам загальних людських цінностей і спрямовуються на утримання особи в злочинних тенетах. Необхідно розробити й упровадити дієві заходи протидії кримінальній субкультурі в місцях позбавлення волі аж до зміни концепції умов утримання засуджених. Важливу роль у попередженні нових злочинів покликана відігравати пенітенціарна й постпенітенціарна робота виправно-трудова установ та органів внутрішніх справ (кардинальна зміна умов утримання засуджених, зняття невинуватих обмежень, руйнування тюремного спільництва, удосконалення системи адміністративного нагляду, соціального контролю й допомоги тощо). З огляду на підвищення рівня постпенітенціарної профілактики рецидивної злочинності заслуговують на увагу такі пропозиції: розроблення й прийняття нормативних документів, у яких законодавчо визначалися б права та обов'язки державних органів і громадських організацій щодо соціальної адаптації засуджених; створення державної постпенітенціарної системи опікування з метою надання допомоги та підтримання засуджених до позбавлення волі; упровадження патронажної служби, яка проводила б соціальну роботу та здійснювала нагляд за звільненими, надаючи їм психопедагогічну, психотерапевтичну, наркологічну, психіатричну, медичну, правову, фінансову та іншу допомогу, що сприяло б зменшенню соціального відчуження; максимальне стимулювання участі органів місцевого самоврядування, громадських і релігійних організацій, спілок, рухів, соціальних груп, окремих громадян у соціальній адаптації тих, хто відбув покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пісоцька Н. Рецидивна злочинність молоді та її попередження: дис. ... канд. юрид. наук / Н. Пісоцька. – К., 2001. – 207 с.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (станом на 21.05.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Бочелюк В. Юридична психологія: [навч. посібник] / В. Бочелюк. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 336 с.
4. Примаченок А. Алкоголь и несовершеннолетние / А. Примаченок. – Минск: Наука и техника, 1987. – 72 с.
5. Алексеев Л. Криминологическая характеристика и профилактика рецидивной преступности / Л. Алексеев, Ю. Солопанов. – М.: Право, 2006. – 120 с.
6. Яцишин М. Правовий та соціальний захист осіб, звільнених з місць позбавлення волі, як важлива складова кримінально-виконавчої політики (огляд наукових сентенцій і важливіших правових актів) / М. Яцишин // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2(69). – С. 121–127.
7. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України / [В. Бадира, О. Букалов, А. Гель, М. Романов, І. Яковець]; за заг. ред. Є. Захарова. – Х.: Права людини, 2011. – 368 с.
8. Коваль В. Постпенітенціарний соціальний супровід неповнолітніх / В. Коваль // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки». – 2012. – № 7. – С. 51–54.
9. Романов М. Звільнення від відбування покарання: [навч. посібник] / М. Романов. – Х.: Права людини, 2012. – 112 с.